

УСТАВЪТ НА ДЪРЖАВНИЯ СЪВЕТ  
НА КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ И ОТРАЖЕНИЕТО МУ,  
ВЪРХУ ПОЛИТИЧЕСКИТЕ БОРБИ В СТРАНАТА

Кристиян Младеновски

---

THE STATUTE OF THE STATE COUNCIL  
OF THE PRINCIPALITY OF BULGARIA  
AND ITS REFLECTION IN THE POLITICAL  
STRUGGLES IN THE COUNTRY

*Kristiyan Mladenovski*

**Abstract:** *The establishment of the State Council was the most serious change in the institutional system of the Principality of Bulgaria during the Powers of Attorney regime. The drafting and implementation of the statute of the new institution had a huge impact on the political struggles and deepened the existing differences. For the first and last time in the history of the Principality of Bulgaria, a legislative body other than the National Assembly was created, in which the monarch appoints his representatives.*

**Keywords:** *State Council, political struggles, statute, Powers of Attorney regime.*

През 1881 г. младата българска държава преживява първата сериозна криза в политическото си развитие, която продължава до есента на 1883 г. Тя остава известна в историографията под наименованието „Режим на пълномощията“ и попада във фокуса на редица изследвания [Димитров, И. 2001; Тодоров, Г. 1991; Тодорова, Цв. 1983, с. 83–121 и др.], но все още някои проблеми не са напълно изяснени. Един от тях е създаването на устава на Държавния съвет и отражението му върху политическите борби в Княжество България, който е коментиран от Б. Надински и Г. Тодоров [Надински, Б. 1942, с. 34–66; Тодоров, Г. 1966, с. 233–268]. Б. Надински е първият, който представя проблема, но се фокусира върху правната същност на устава и не използва редица документи на участниците в събитията, докато Г. Тодоров показва ролята на проф. Марин Дринов. Настоящото изследване има за цел на базата на архивни документи, периодичен печат и научни публикации да представи цялостния процес по изработването и приложението на Устава на Държавния съвет и да отговори на въпроса как това променя политическия процес в страната.

На 27 април 1881 г. княз Александър I уволнява правителството на Петко Каравелов и назначава ново с премиер ген. Казимир Ернрот, с което започва т. нар. „Режим на пълномощия“. Две седмици след това монархът представя своите искания: седемгодишни извънредни правомощия, възможност да създава нови институции чрез укази (Държавен съвет) и реализиране на идеите му за функциониране на държавната администрация [Палангурски, М. 2011, с. 73]. Ако те не се изпълнят, князът обявява, че ще абдикира. Със своите действия монархът нарушава редица конституционни текстове, но е подкрепен от руския император и консерваторите. За либералите започва тежък период, в който те са далеч от властта, а вътрешнополитическите противоречия се задълбочават. За да легитимират своята политическа програма, князът и правителството провеждат избори за ВНС на 14 и 21 юни, които са спечелени убедително от поддръжниците на българския монарх [Палангурски, М., Н. Тодоров, Х. Христова, Д. Цонева, К. Младеновски, 2024, с. 181–193], а единственото заседание на II ВНС е на 1 юли 1881 г. в Свищов. В същия ден премиерът ген. К. Ернрот подава оставка и напуска страната. Назначено е ново правителство без премиер под ръководството на Александър I, в което ключова роля играят министърът на вътрешните работи подп. Ремлинген и военният министър ген. Крилов [Янчев, В. 2016, с. 119–120].

През юли започва работата по създаване на Устава на Държавния съвет. На Балканите двукамарен парламент функционира в Румъния, а в Гърция основният закон допуска създаването на особено събрание. В Сърбия Държавният съвет има основна роля в държавното управление в периода 1835–1869 г., но през 1869 г. голяма част от правомощията на държавните съветници са отнети в полза на обикновените народни представители [Паев, К. 2016, с. 37, 84–85]. В Османската империя също съществува такъв орган. Държавният съвет присъства и в българския проект за конституция, но е отхвърлен на 21 март 1879 г. след бурни дебати в Учредителното народно събрание [Петков, П. Ст. 2003, с. 207]. Две години по-късно обаче консерваторите получават възможност да реализират своите идеи за държавно развитие. Без да цитира конкретен документ Г. Тодоров твърди, че преди напусне своя пост, ген. К. Ернрот предлага Държавният съвет да бъде съставен само от руснаци, но идеята не е подкрепена от никого [Тодоров, Г. 1991, с. 37].

Създаването на устава на Съвета е поверено на проф. Марин Дринов, който прекарва по-голямата част от своя живот далеч от българските предели и изгражда кариера на успешен учен в Харковския университет. Той има богат административен опит и по време на Временното руско окупационно управление (ВРОУ) е ръководител на Отдела за просвещение и духовни дела. Първоначално проф. М. Дринов отказва поканата, но по-късно по настояване на М. Хитрово, който е дипломатически агент

на Русия в България и често придружава княза в обиколките в страната, професорът приема. Така през втората половина на юли 1881 г. проф. М. Дринов отново се завръща в родните предели. Той изработва проектоустава на база чл. 142–148 от проекта за Органически устав, предложен от Сергей Лукиянов през 1878 г. и утвърден от руското правителство [**НБКМ – БИА**, ф. 111, оп. 1, а.е. 22, л. 255]. Проф. М. Дринов предлага 12 от членовете на Държавния съвет да се избират чрез двустепенен вот, между пет и седем да се назначават от княза, а със съвещателен глас по своя ресор да бъдат шестимата министри [**НБКМ – БИА**, ф. 111, оп. 1, а.е. 22, л. 253]. Но министрите не винаги са шестима, тъй като честа практика е някой от тях да управлява по две министерства, а през 1882 г. се въвежда и нов седми ресор на Министерския съвет, което създава възможност за неясноти при определяне на състава на съвета. За избираемите се предвижда въвеждането на образователен, административен и възрастов ценз.

Предложенията на проф. М. Дринов са напълно подкрепени от М. Хитрово, защото в тях руснаците виждат възможност да се ограничат княжеските правомощия [**Тодорова, Цв.** 1983, с. 103]. Освен това чрез допускането в Съвета на българи по произход в новата институция могат да влязат хора, които години наред живеят в Русия и са верни на руската политика. Все още синхронът между руския дипломатически агент и българския монарх е добър. Ключова фигура е вътрешният министър подп. Ремлинглен. Чрез неговото управление на МВР княз Александър I смята, че си е осигурил руската гаранция за осъществяването на реформите, а М. Хитрово – контрол над ключовите процеси в страната [**Янчев, В.** 2006, с. 120].

Позиция относно устава на Държавния съвет изразяват д-р Константин Стоилов, Димитър Греков и Григор Начович. Първоначално тримата предлагат на княза всички членове да се избират от монарха и дори имат готова листа, в която влизат Д. Минчевич, М. Цачев, Д. Гешов, Н. Тъпчилещов и др. [**Тодоров, Г.** 1966, с. 250], но осъзнават, че идеята към този момент е трудно осъществима. От една страна, руското влияние в княжеството е голямо, а от друга, тотално отхвърляне на изборния принцип би довело до разрыв в отношенията с проф. М. Дринов и проблеми в самата партия, тъй като М. Балабанов, Т. Бурмов и Т. Икономов подкрепят предложенията на професора. По тази причина на 8 август К. Стоилов, Д. Греков и Г. Начович предлагат свой проект. Според него в Държавния съвет трябва влизат шестимата министри и освен тях князът назначава още девет души, а Народното събрание избира 16 кандидати, които трябва да имат висок имуществен, образователен и финансов ценз, да плащат годишен данък по-висок от 1500 лв. и да са български поданици. След това парламентът ги представя на монарха, който избира 8 от тях за съветници [**Тодоров, Г.** 1966, с. 250–251].

Князът обаче следва линията за намаляване на политическото напрежение и внася за обсъждане в Министерския съвет проектоустава на проф. М. Дринов, а за консерваторите остава възможността отново да са активни по време на дебата. Д-р К. Стоилов продължава да поддържа мнението, че държавните съветници трябва да се назначават от монарха и Народното събрание [**НБКМ – БИА**, ф. 271, оп.1, а.е. 12, л. 25]. Г. Вълкович приема, че Държавният съвет е помощна институция на княза с четиригодишен мандат на участниците, в която влизат шестимата министри, осем назначени от монарха и осем избрани чрез избори, имащи съвещателен глас. Той допуска за държавни съветници да бъдат привлечени 3 чужденци, от които 1 математик и 2 юристи [**НБКМ – БИА**, ф. 271, оп.1, а.е.12, л. 27–28]. Военният министър ген. Крилов изразява позиция, че чрез Великото народно събрание от Свищов, българите вече са дали властта в ръцете на княза и няма нужда да провеждат избори, а на обратното мнение са подп. Ремлинглен и правосъдният министър Антон Теохаров, които одобряват двустепенната система, предложена от проф. М. Дринов и дори желаят броят на изборните членове да е по-голям [**НБКМ – БИА**, ф. 271, оп.1, а.е.12, л. 26]. Проф. Константин Иречек също допуска сред първите държавни съветници да има избрани от народа, тъй като през лятото на 1881 г. все още няма действащ парламент. На заседанието се изказват различни мнения относно броя на избраните държавни съветници, като той варира от 8 до 12, но до консенсус не се достига.

Дебати възникват и за минималната възраст на избираемите, която в проектоустава е 30 години. Според д-р К. Стоилов, Г. Вълкович, ген. Крилов, подп. Ремлинглен и Теохаров тя трябва да е 35 години, докато проф. К. Иречек е на мнението на проф. М. Дринов и е за възрастов ценз от 30 години [**НБКМ – БИА**, ф. 271, оп.1, а.е.12, л. 26]. Кабинетът обаче е категоричен, че е необходим образователен и административен ценз. В проектоустава е записано, че избираемите трябва да са били бивши губернатори, вицегубернатори, прокурори, членове на касационния или административния съд, министри, дипломатически представители или завършили висше образование.

Проведените правителствени заседания не решават въпроса за броя на назначените и избраните държавни съветници. Това налага ново обсъждане в Министерския съвет, което става на 8 септември с участието на монарха. Князът предлага да се избират 10 и да назначава 9 членове [**Надински, Б.** 1942, с. 43], но той оставя последната дума на проф. М. Дринов, който е в края на своя отпуск и вече е преценил, че е по-добре за него да продължи своята кариера в Харков, отколкото да застане начело на Държавния съвет, в който би взимал по-малка заплата и трудно би удържал своята водеща роля в сложната политическа ситуация. Действията на проф. М. Дринов през лятото и началото на есента са обект на диску-

сии на мемоаристи и на историци. Близкият до княза А. Головин споделя, че проф. М. Дринов иска от монарха годишна заплата от 25 000 лв. и привилегии, за да остане в Княжеството [Головин, А. 1897, с. 207]. Според Г. Тодоров М. Дринов става „жертва“ на политиката на княза и консерваторите, което го кара да се откаже да се заеме трайно и продължително с политическа кариера [Тодоров, Г. 1966, с. 257]. На базата на различни документи обаче Цв. Тодорова доказва, че М. Дринов изработва проекта набързо и поставя неизпълними условия, за да може по-скоро да се завърне в Харковския университет [Тодорова, Цв. 1983, с. 104]. Проф. М. Дринов обаче не обявява своите намерения публично и продължава да бъде смятан за най-подходящ председател на Съвета.

На 14 септември князът утвърждава Устава на Държавния съвет [Държавен вестник, бр. 67, 16 септ. 1881]. В по-голяма си част документът съдържа идеите на проф. М. Дринов и е от 20 члена. В крайна сметка се решава, че чрез двустепенен вот ще се избират осем и ще се назначават четирима членове от монарха, а на Държавния съвет се възлага: да приема закони, да дава мнение по всички въпроси, предложени му от министрите, да има функцията на административен съд и да решава спорни въпроси и т.н. В Съвета се включва и един архиерей, който заедно с министрите имат съвещателен глас по проблеми отнасящи до техния ресор.

И макар да е създател на проектоустава и да има последната дума, проф. М. Дринов остро критикува промените в него, с което показва на княза и консерваторите, че ще трябва да търсят друго лице за водач на Държавния съвет. Все пак обаче до края на годината, макар и извън България, той продължава да бъде политически активен и ще упреква управляващите за приложението на документа.

В официоза си в „Български глас“, консерваторите определят устава за „превъзходен“. Обръща се внимание, че изборите ще са ключовият момент, който ще определи дали институцията ще отговори на очакванията, а отговорността вече е в ръцете на българския избирател [Български глас, бр. 77, 19. септ. 1881]. Ситуацията във формацията е далеч по-сложна от представеното във вестника.

К. Стоилов, Д. Греков, Г. Начович не успяват да реализират своята идея част от държавните съветници да се излъчват от Народното събрание. Като малка победа за тях обаче може да се счита, че избраните в Държавния съвет ще са осем, а не дванайсет, както първоначално предлага проф. М. Дринов. В своята книга „Консерваторите, личностите и изграждането на българската държава 1879–1886“ Йорданка Гешева отчита за техния успех и образователния, административния и възрастовия ценз за кандидатите [Гешева, Й. 2013, с. 183]. Не бива да се забравя обаче, че тези ограничения съществуват във всички предложени проектодокументи за устройството на Съвета. Държавните съветници са висши държавни чи-

новници и за тях се отнасят разпоредбите по идея на Г. Вълкович и д-р К. Стоилов, приети на правителствено заседание малко след излизането на устава. Според тях чиновниците, които си подадат оставката, губят старшинството си при назначаване в друга служба, при уволнение заради злоупотреба или наказание не може да се назначават отново в друго ведомство [Стрезова, А. 2022, с. 176].

През есента на 1881 г. се задълбочават противоречията между М. Хитрово и вътрешния министър подп. Ремлинглен, от една страна, и Д. Греков, Г. Начович и Г. Вълкович, от друга. Разочарованието на д-р К. Стоилов от действията на проф. М. Дринов е огромно и е отразено в неговия дневник: „казах след това на Дринов: най-доброто средство, за да приведе своите мнения в изпълнение, е да стане председател на Министерския съвет, тогава ще може да носи отговорности, защото сега е лесно да се стои далече и да повтаря това, което казват либералите“ [Стоилов, К. 1996, с. 248]. Така в средата на ноември д-р К. Стоилов решава за няколко месеца да се откъсне от активния политически живот, като отбива своята военна служба [Методиев, В. 2019, с. 135]. В партията постепенно се оформя още едно крило около Т. Икономов, Т. Бурмов, които споделят идеите на проф. М. Дринов и поддържат добри отношения с М. Хитрово.

Бившите управляващи са разединени. От една страна е П. Каравелов, който през есента вече е в Пловдив и води групата на крайните либерали. В своя орган в „Независимост“ те публикуват статия, в която разглеждат Устава на Държавния съвет. Според тях двустепенната изборна система е неефективна и ще излъчи държавни съветници, които са изцяло зависими от монарха. Те дори се опасяват, че княз Александър I ще се възползва от забележката към член шести, която му дава право да увеличава членовете на Съвета без ограничение. Изразено е несъгласие с твърде високите възнаграждения, които ще взимат държавните съветници. Критикувана е част от точка „а“ на член девети, според която единственото основание за оставка на държавните съветници е болест. Но най-сериозно са атакувани прерогативите на Държавния съвет. Според тях държавните съветници няма нужда да се занимават с бюджета на страната, учреждението да се превръща в съд и да бъде законодателен орган, който да изнемва повечето функции на Народното събрание [Независимост бр. 2, 14 окт.1881]. Така крайните либерали окончателно се оформят като най-сериозните опоненти на управляващите, но те не са единни. П. Р. Славейков още през септември често променя позицията си и в един момент смята, че може да бъде държавен съветник [Стоянов, Ив. 1989, с. 97].

Уставът намира отзвук и в друг уважаван пловдивски вестник – „Марица“. В кратката статия Държавният съвет се сравнява с Постоянния комитет в Източна Румелия. Споделя се мнението, че работата на Съвета



ще бъде полезна за бъдещето развитие на Княжество България и е направен призив за политическо помирение в името на държавата. Дава се и положителна оценка на факта, че осем от членовете са избираеми, но може би най-важното заключение, което е направено е, че присъствието на голяма част от идеите на проф. М. Дринов в устава е победа за умерените либерали [**Марица**, бр. 321, 18 септ.1881].

Макар и да е изолиран случай, трябва да отбележим и позицията на бившия либерален министър Георги Тишев. Той за разлика от други свои съпартийци, твърдо подкрепя Режима на пълномощията и създаването на Държавния съвет и неслучайно, ще бъде един от четиримата назначени от княза в Съвета.

За разлика от П. Р. Славейков и П. Каравелов, Драган Цанков остава в Княжеството и е доста по-умерен в своите възгледи за Държавния съвет. Бившият премиер прави опит да консолидира опозицията в страната. В началото на октомври Др. Цанков и Асен Шишманов уточняват кандидатите, които ще участват на предстоящите избори: М. Дринов, Др. Цанков, Н. Михайловски, П. Р. Славейков, Т. Икономов, Н. Стойчев, д-р Д. Моллов, д-р А. Шишманов, д-р. Й. Брадел, Р. Каролев, д-р Ал. Христов, д-р П. Чернев, А. Манолов, П. Генчев, д-р Й. Ковачев, Г. Кирков, Ал. Петков, Г. Тишев и Ив. Гюзелев [**НБКМ – БИА**, ф. 11, оп. 1, а.е. 11, л. 1]. П. Каравелов и Н. Сукнаров отказват да се включат. С включването на Т. Икономов и Г. Тишев, Др. Цанков прави политически знак към управляващите, че е готов на компромис.

След като са публикувани временните правила за избор на държавни съветници се появява и първоначалният списък с хората, които имат право да участват, който е непълен и затова е допълнен, но отново съществуват липси. Това поражда поредния политически дебат колко кандидати нямат необходимата възраст за участието в избори, като проф. М. Дринов твърди, че те са 26 [**Надински, Б.** 1942, с. 80]. Съпоставка на биографиите показва, че само д-р К. Стоилов и Михаил Сарафов нямат навършените години [**Палангурски, М., Н. Тодоров, Х. Христова, Д. Цонева, К. Младеновски** 2024, с. 199]. След вота ще се окаже, че в изборните книжа присъстват и имената на други кандидати, които нарушават възрастовия ценз, но по традиция, която има в двата проведени вече парламентарни избора, това ще се лица с богата биография.

Според управляващите проблем има с кандидатурите на Др. Цанков, П. Каравелов и П. Р. Славейков, тъй като не е ясно дали нарушават член осми, точка „г“ от устава на Държавния съвет, която гласи, че кандидатите трябва да са служили непорочно на Княжеството. Властта разглежда като провинение подписаното от тях обръщение към нацията и публикувано във в. „Независимост“ на 4 юни 1881 г. Но вместо това да приближи позициите на бившите министри либерали, то ги раздалечава.

Пловдивската група продължава с острата критика, чрез своя официоз, към вътрешния министър подп. Ремлинглен, и лицата в листата, представена от А. Шишманов и Др. Цанков.

От другата страна е Др. Цанков, който се опитва да търси диалог с Т. Икономов. И въпреки че партийно помирение не е постигнато, то още през есента на 1881 г. се вижда, че Др. Цанков вече е готов на компромиси. И тримата либерални водачи са допуснати до изборите, но много по-добри изборни резултати получават цанковистите.

\*\*\*

По време на Режима на пълномощията действието на Търновската конституция се ограничава. Създаването на Държавен съвет е противоконституционно, но управляващите смятат, че новият орган ще е надпартийен и ще е ключов елемент в процеса на модернизацията на Княжество България. Въпросът „за“ или „против“ новата институция се превръща в основната разделителна линия в българската политика по време на Режима на пълномощията.

Уставът на Държавния съвет оказва огромно влияние върху политическите процеси, като задълбочава различията между представителите на отделните политически фракции. Той се превръща в средство, което се използва активно по време на предизборната кампания, в която вече ясно проличават огромните различия в намеренията на българските управляващи и руската политика, имаща за цел да дискредитира княза.

Уставът на Държавния съвет на Княжество България е един от най-важните документи, създадени по време на Режима на пълномощията, който определя правата и задълженията на новата институция и нейните участници. Той е отражение на идеите на проф. М. Дринов и консерваторите. За пръв и последен път в историята на Княжество България се създава друг законодателен орган освен Народното събрание, а българският княз става поредният европейски монарх, който има своя квота законотворци. Въпреки че Държавният съвет е закрит през ноември 1883 г., той не изчезва от умовете на българина и идеята за неговото възстановяване съществува до средата на 30-те години на XX в.

## **ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES**

### ***Архивни източници и периодичен печат/ Archival Sources and Periodicals***

**НБКМ – БИА** – Национална библиотека „Св. св. „Кирил и Методий“ – Български исторически архив, фонд 11, 111, 271 [Nacionalna biblioteka „Sv. sv. „Kiril i Methodiy“ – Balgarski istoricheski arhiv, fond 11, 111, 271.]

**Български глас**, 1881. [Bylgarski glas, 1881.]



**Държавен вестник**, 1881. [Dyrzhaven vestnik, 1881.]

**Марица**, 1881. [Maritsa, 1881.]

**Независимост**, 1881. [Nezavisimost, 1881.]

### **Публикации/Publications**

**Гешева, Й.** 2013 – Йорданка Гешева. Консерваторите, партията, личностите и изграждането на българската държава (1879 – 1886). София: Дио мира, 2013. [Yordanka Gesheva. Konservatorite, partiyata, lichnostite i izgrazhdaneto na balgarskata darzhava (1879 – 1886). Sofiya: Dio mira, 2013.]

**Головин, А.** 1897 – Александър Головин. Княз Александър I Българский (1879 – 1886). Варна: Печатница Н. Петров, 1897. [Aleksandar Golovin. Knyaz Aleksandar I Balgarskiy (1879 – 1886). Varna: Pechatnitsa N. Petrov, 1897.]

**Димитров, И.** 2001 – Илчо Димитров. Князът, конституцията и народът. София: Академично издателство „Марин Дринов“, 2001. [Ilcho Dimitrov. Knqzhyt. konstituciyata i narodyt. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Marin Drinov“, 2001.]

**Методиев, В.** 2019 – Веселин Методиев. Един много добър човек. Константин Стоилов в политическата добродетел. София: Сиела, 2019. [Veselin Metodiev. Edin mnogo dobar chovek. Konstantin Stoilov i politicheskata dobrodetel. Sofia: Ciela, 2019.]

**Надински, Б.** 1942 – Борислав Надински. Личният режим на княз Батенберг. Организацията и правната същност на Държавния съвет в България. София: Издание на автора, 1942. [Borislav Nadinski. Lichniqt rezhim na knqz Batenberg. Organizaciqta i pravната syshnost na Dyrzhavniq syvet v Bulgaria. Sofia: Izdanie na avtora, 1942.]

**Паев, К.** 2016 – Костадин Паев. Търновската конституция в светлината на балканския конституционализъм от XIX век. София: Сиби, 2016. [Kostadin Paev. Tarnovskata konstitutsiya v svetlinata na balkanskiya konstitutsionalizam ot XIX vek. Sofia: Sibi, 2016.]

**Палангурски, М.** 2013 – Милко Палангурски. Нова история на България. Т. 1. Княжеството. София: Сиела, 2013. [Milko Palangurski. Nova istoriya na Bulgariya. T. 1. Knyazhestvoto. Sofiya: Siela, 2013.]

**Палангурски, М., Н. Тодоров, Х. Христова, Д. Цонева, К. Младеновски,** 2024 – Милко Палангурски, Николай Тодоров, Христина Христова, Даниела Цонева, Кристиян Младеновски. От империя към национална държава. Българският елит – лица, партии, избори (70-те – 80-те години на XIX век). В. Търново: Фабер, 2024. [Milko Palangurski, Nikolay Todorov, Hristina Hristova, Daniela Tsoneva, Kristiyan Mladenovski. Ot imperiya kam natsionalna darzhava. Balgarskiyat elit – litsa, partii, izbori (70-te – 80-te godini na XIX vek). V. Tarnovo: Faber, 2024.]

**Петков, П. Ст.** 2003 – Петко Ст. Петков. Идеи за държавно устройство и управление в българското общество 1856 – 1879 г. В. Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2003. [Petko St. Petkov. Idei za darzhavno ustroystvo i upravlennie v balgarskoto obshtestvo 1856 – 1879 g. V. Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2003.]

**Стоилов, К.** 1996 – Константин Стоилов. Дневник. Част I. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1996. [Konstantin Stoilov. Dnevnik. Chast I. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 1996.]

**Стоянов, Ив.** 1989 – Иван Стоянов. Либералната партия в Княжество България 1879 – 1886. София: Наука и изкуство, 1989. [Ivan Stoyanov. Liberalnata partiya v Knyazhestvo Bulgariya 1879 – 1886. Sofia: Nauka i izkustvo, 1989.]

**Стрезова, А.** 2022 – Алека Стрезова. Последен по рода си. Д-р Георги Вълкович (1833 – 1892). В. Търново: Фабер, 2022. [Aleka Strezova. Posleden po roda si. D-r Georgi Valkovich (1833 – 1892). V. Tarnovo: Faber, 2022.]

**Тодоров, Г.** 1966 – Горан Тодоров. Временно отменяне и възстановяване на Конституцията в Княжество България (1881 – 1883). София: Издателство на БАН, 1991. [Goran Todorov. Vremenno otmenyane i vazstanovyavane na Konstitutsiyata v Knyazhestvo Bulgaria (1881 – 1883). Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1991.]

**Тодоров, Г.** 1991 – Горан Тодоров. Професор Марин Дринов и държавният преврат в Княжество България – ИИИ, Т. 16–17, с. 233–268. [Goran Todorov. Marin Drinov i dyrzhavniq prevrat v Knqzhestvo Bulgaria. – III, Т. 16–17, 233–268].

**Тодорова, Цв.** 1983 – Цветана Тодорова. Отново за Държавния преврат и режимът на пълномощия. – ИБИД, София, 1983, 81–123. [Tsvetana Todorova. Otnovo za dyrzhavniq prevrat i rezhimyt na pynlomoshiyata. – IBID, Sofia, 1983, 81–121].

**Янчев, В.** 2016 – Веселин Янчев. Армия, обществен ред и вътрешна сигурност. Българският опит 1878 – 1912. София: ИФ–94, 2006. [Veselin Yanchev. Armiq, obshestven red i vytreshna sigurnost. Bylgarskiqt opit 1878 – 1912. Sofia: IF–94, 2006.].

#### **Съкращения**

ИИИ – Известия на Института за история

ИБИД – Известия на Българското историческо дружество